

Od Redakcji

Mojżesz Broderson, nieformalny przywódca łódzkiej awangardy jidysz, w wierszu *Błogosławieństwo*, opublikowanym w drugim zeszycie „Jung-Idysz” deklarował:

Jeśli jestem młody
Jeszcze bardziej odmłodnieję
Każdą iskrą rozpalony
W każdym mrugnięciu gwiazd zakochany,
Rozmiłowany w każdym dźwięku słów...¹

Poeta podkreślił znaczenie młodości i właściwego jej entuzjazmu, twórczego niepokoju znajdującego inspirację we wszelkich impulsach. Ta artystyczna gorączka, która ogarnęła twórców żydowskich u progu trzeciej dekady XX wieku, znalazła wyraz w poszukiwaniach nowych środków wyrazu i rozwiązań formalnych, nowego idiomu żydowskiej sztuki. Przywołany wiersz wydaje się kontynuacją manifestu Jung Idysz zamieszczonego w tym samym zeszycie pisma:

My młodzi, my radosna rozśpiewana hałastrą,
Idziemy nieznaną drogą
[...]
Per aspera ad astra...²

Pojęcie żydowskiej „nowej sztuki” określa dokonania twórców reprezentujących różne środowiska, działających w drugiej i trzeciej dekadzie XX wieku, którzy w swoich poszukiwaniach sięgali z jednej strony do tradycji, z drugiej – do aktualnych nurtów sztuki zachodnioeuropejskiej. Ich dzieła – obrazy, teksty poetyckie i literackie, a także fotografie, filmy, utwory muzyczne stanowiły ważny głos w dyskusji o stylu żydowskim, zapoczątkowanej pod koniec XIX stulecia. Inspiracje dla młodego pokolenia płynęły ze wschodu i zachodu Europy oraz z Ameryki. W 1907 roku w Nowym Jorku rozpoczęła działalność grupa Di Junge. W Paryżu – epicentrum światowej sztuki, gdzie znaczącą grupę twórców

¹ M. Brodesron, *Błogosławieństwo*, przekł. J. Lisek, „Jung Idysz” 1919, nr 2–3, [w:] ייִנג-אידיש / *Jung-Idysz / Yung-Yidish* / 1919, red. I. Gadowska, A. Klimczak, T. Śmiechowska, Łódź 2019.

² M. Broderson, *Do gwiazd*, tłum. N. Krynicka, J. Lisek, M. Polit, K. Szymaniak, „Jung Idysz” 1919, nr 2–3, [w:] ibidem.

stanowili Żydzi z Europy Środkowo-Wschodniej – w 1912 roku Josif Czajkow i krąg skupionych wokół niego artystów zainicjowali publikację czasopisma „Machmadim”. Drukowane w technice hektografii, pozbawione tekstu, składało się wyłącznie z ilustracji, których tematy nawiązywały do żydowskiego folkloru i Biblii. Stylizacja i dekoracyjność tych ilustracji wykazywała związki z modernizmem³. Istotną rolę w dyskursie o sztuce narodowej odgrywali także młodzi artyści żydowscy w Rosji. Jak pisała Marie Vacher, awangarda jidysz znalazła swoje miejsce w awangardzie rosyjskiej, a zdefiniowany przez Abrama Efrosa „supereklektizm” sztuki żydowskiej stał się narzędziem do osiągnięcia uniwersalnego wymiaru twórczości⁴. Po zakończeniu I wojny światowej poszukiwanie żydowskiego stylu i dyskusje o charakterze i kierunkach rozwoju żydowskiej sztuki narodowej zostały przeniesione do Polski i znalazły wyraz początkowo w twórczości łódzkiej grupy Jung Idysz, następnie artystów współpracujących z literackim ugrupowaniem Chaliastre w Warszawie. Potrzeba zdefiniowania swego miejsca w sztuce i życiu społecznym, stała się ważną motywacją wielu twórców żydowskich w odrodzonej Polsce. Przygotowana przez Henryka Berlewiego i artystów z kręgu Jung Idysz, we współpracy z lokalnym kołem Kultur Ligi, *I Wystawa Żydowskiego Malarstwa i Rzeźby* otwarta w 1919 roku w Białymstoku była jednym z impulsów dla rozkwitu żydowskiej awangardy w Polsce. Kolejne – odbywające się w Łodzi i Warszawie, stanowiły kontynuację tych działań. Kluczową rolę dla żydowskiej awangardy w Polsce odegrało jednak – co należy podkreślić – środowisko łódzkie. Na początku 1919 roku w Łodzi Mojżesz Broderzon, Jankiel Adler, Marek Szwarz i Wincenty (Icchak) Brauner założyli Jung Idysz, grupę, której celem było promowanie twórczości plastycznej, literackiej i teatralnej, łączącej żydowską tradycję z nowoczesnymi rozwiązaniami formalnymi. Szymon Dżigan, związany z prowadzonym później przez Broderzona teatrem Ararat, wspominał po latach:

Broderzon – wysoki, w futrzanej czapie, z długimi, gęstymi bokobrodami – wyglądał jak żydowski Hamlet. Szedł w środku. Z jednego boku podążał Jankiel Adler z czerwonymi uszami, w granatowym garniturze galowym, białych getrach nasuniętych na buty. Po drugiej stronie maszerował Brojner w zielonym pruskim stroju myśliwskim, w pumpach i żółtych skórzanych sztybletach do kolana. (Twierdził, że garnitur ten dostał od hrabiego Zamoyskiego za portret, który namalował jego żonie.) Nic więc dziwnego, że patrzono w ślad za nimi, a dziewczyny to wręcz pożerały ich oczami. Byli barwni i egzotyczni na tle szarych, zadymionych ulic fabrycznego miasta Łodzi⁵.

³ A. Shatskikh, *Vitebsk. The Life of Art*, New Heaven–London 2007, s. 58.

⁴ M. Vacher, *Joseph Moiseevitch Tchaikov. De la Ruche des Makhmadim a l'ideologie sovietique (1910–1937)*, „Les Cahiers de l'Ecole du Louvre” 2012, c. 1.

⁵ Sz. Dżigan, *Siła żydowskiego humoru*, przeł. M. Ruta, [w:] *Wśród łódzkich Żydów. Wspomnienia o mieście młodości*, red. D. Dekiert, K. Radziszewska, E. Wiatr, Łódź 2022, s. 82.

Działalność Jung Idysz zamyka się w krótkim okresie pomiędzy 1919 a 1922 rokiem. W tym czasie udało się zorganizować wspomniane wcześniej wystawy w Białymstoku, Łodzi oraz Warszawie, wydać trzy zeszyty pisma (6 numerów) i kilka ilustrowanych tomików poetyckich różnych autorów. W przypisywanym Brodersonowi manifestie opublikowanym w zeszycie 2–3 „Jung-Idysz” znalazł się fragment definiujący poszukiwania i inspiracje członków grupy:

Jako artyści i poszukiwacze prawdy jesteśmy przede wszystkim na wskroś realistami w naszych mistycznych wierzeniach, w naszym symbolizmie, w naszym zwrocie w stronę impresjonizmu, ekspresjonizmu, kubizmu, albo, jak zwykli to nazywać ci ignoranci, do których nawiasem mówiąc nie zwracamy się, oni to drwiąc sami z siebie, używają pojęcia futuryzmu, mającego zawrzeć całe uniwersum tych wszystkich kierunków. [...] A jeśli jesteśmy tradycyjni, jeśli żywimy szczerzy i wielki szacunek dla naszych autoritetów, to są nimi – szkoła Tanachu, mitologia grecka, Pieśń nad Pieśniami, a także Lord Byron, Shelley, francuscy parnasiści, „Młoda Belgia” [...] Fidasz, Giotto, Tycjan, Rembrandt, Lucas Cranach, El Greco, Van Gogh, Cezanne [...].⁶

Dokonania grupy cechował specjalny rodzaj ekspresji, który pozwolił w oryginalny sposób połączyć obraz ze słowem, związać analogiczne wątki tematyczne, zaczerpnięte z tradycji sztuki, Starego i Nowego Testamentu. Fenomen grupy do dziś pozostaje przedmiotem badań i analiz, podobnie jak jej wpływ na późniejsze dokonania artystów żydowskich w Polsce i poza krajem.

Książka, którą oddajemy do rąk czytelnikom stanowi próbę podsumowania i poszerzenia wiedzy o znaczeniu grupy Jung Idysz dla żydowskiego środowiska nowej sztuki. Teksty poruszają wątki biograficzne, problematykę sztuki narodowej, kwestie wystawiennictwa i instytucjonalnych form działalności, relacje ze środowiskiem polskim, omawiają inspiracje i wpływ na innych artystów – malarzy i architektów. W tomie znalazł się też aneks ze spisem dzieł zaprezentowanych na wystawie *Ekspresje wolności. Bunt i Jung Idysz – wystawa, której nie było...* zorganizowanej w Muzeum Miasta Łodzi w 2019 roku z okazji setnej rocznicy założenia grupy.

W zapisie nazw własnych, tytułów i nazwisk zastosowano w większości pisownię przyjętą w polskiej historiografii oraz historii sztuki i literatury. Punktem odniesienia było pionierskie opracowanie Jerzego Malinowskiego *Grupa „Jung Idysz” i żydowskie środowisko „nowej sztuki” w Polsce 1918–1923*. Przy zapisie nazwisk redakcja temu starała się także brać pod uwagę sygnatury samych artystów, którzy jednak niekiedy nie byli konsekwentni. I tak w przypadku Henryka (Henocho) Barcińskiego, który podpisywał się i „Barciński”, i „Barczyński”, przyjęliśmy wersję ustaloną przez Jerzego Malinowskiego („Barciński”). Icchak Brauner sygnował swoje prace jako Wincenty lub Vincent, w naszej publikacji pojawia się

⁶ „Jung Idysz” 1919, nr 2–3.

jako Icchak zgodnie z obecnie obowiązującą transkrypcją. W artykułach w języku angielskim pozostawiono nazwiska w ich polskim zapisie, z wyjątkiem Mojżesza Broderzona, identyfikowanego w większości anglojęzycznych publikacji jako Moyshe Broderzon.

Irmina Gadowska
Krystyna Radziszewska
Agnieszka Świętosławska